MUMTOZ G'AZALDA "KO'NGUL" OBRAZINING SEMANTIK FUNKSIYASI

Iminjanova Nurchexra Saydullo qizi
Andijon davlat universiteti magistranti
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23129476

Annotatsiya. Ushbu tezisda mumtoz turkiy g'azaliyotda "ko'ngul" obrazining semantik va poetik funksiyalari tahlil qilinadi. Gadoiy, Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur g'azallari misolida ko'ngulning lirik qahramon ruhiy kechinmalarini ifodalovchi makon, ishq va hijronni qabul qiluvchi markaz, mustaqil poetik subyekt hamda oshiqning ichki suhbatdoshi sifatidagi xususiyatlari ko'rib chiqiladi. "Ko'ngul" obrazining tashxis, istiora va murojaat kabi badiiy vositalar orqali faollashib, mumtoz g'azalning semantik strukturasini shakllantirishdagi o'rni asoslanadi.

Kalit so'zlar: mumtoz g'azal, ko'ngul, poetik obraz, semantika, lirik qahramon, ishq, hijron, tashxis, Alisher Navoiy, Gadoiy, Bobur.

Mumtoz Sharq she'riyatida insonning ichki dunyosini ifodalovchi tushunchalar orasida "ko'ngul" alohida poetik mavqega ega. U g'azal matnida faqat insonning his-tuyg'ularini anglatuvchi anatomik yoki mavhum tushuncha sifatida emas, balki mustaqil badiiy obraz darajasida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, turkiy mumtoz g'azaliyotda ko'ngul sevadi, iztirob chekadi, yor sari intiladi, nasihatga quloq solmaydi, oshiqni baloga giriftor etadi, ba'zan esa uning eng yaqin sirdoshi va suhbatdoshiga aylanadi.

Mumtoz she'riyat poetikasida obrazning ma'nosi ko'pincha matn tarkibidagi boshqa timsollar bilan munosabat orqali shakllanadi. Yo.Is'hoqov ham Navoiy lirikasini o'rganishda badiiy tasvir poetikasini shoir she'riy tizimining muhim jihatlaridan biri sifatida ajratadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, "ko'ngul" obrazini alohida so'z yoki timsol sifatida emas, balki yor, jon, ko'z, ishq, hijron, aql, sabr kabi tushunchalar bilan shakllangan semantik tizim tarkibida o'rganish maqsadga muvofiqdir.

"Ko'ngul" obrazining mumtoz g'azaldagi asosiy funksiyalaridan biri – lirik qahramonning ruhiy makonini ifodalashdir. Ishq tufayli yuz beradigan barcha o'zgarishlar, avvalo, ko'ngulda sodir bo'ladi. Yorning husni unda aks etadi, hijron uni vayron qiladi, visol umidi esa unga tiriklik bag'ishlaydi. Shu sababli ko'ngul oddiy ruhiy holatni emas, balki lirik qahramonning butun botiniy mavjudligini ifodalovchi umumlashtiruvchi obrazga aylanadi.

Alisher Navoiyning mashhur:

Yordin ayru ko'ngul mulkedurur sultoni yo'q,
Mulkkim sultoni yo'q, jismedururkim joni yo'q

baytida ko'ngulning semantik ko'lami yanada kengayadi. Shoir ko'ngulni "mulk"ka, yorni esa uning "sulton"iga qiyoslaydi. Bu yerda ko'ngul inson ichki dunyosining kichik bir qismi emas, balki o'z tartibi, hukmdori va hayot qonuniyatlariga ega butun bir makon sifatida tasavvur qilinadi. Yorning mavjudligi ushbu makonga mazmun bag'ishlaydi; undan ayriliq esa "mulk"ni boshqaruvchisiz qoldiradi.

Ko'ngulning "mulk" sifatidagi talqini mumtoz g'azal poetikasidagi muhim semantik qonuniyatni ko'rsatadi: insonning ichki olami tashqi dunyo obrazlari yordamida moddiylashtiriladi. Natijada mavhum ruhiy kechinma o'quvchi ko'z oldida aniq poetik manzaraga aylanadi. Navoiyda ko'ngul ba'zan mulk, bog', uy, Ka'ba singari makon obrazlari bilan aloqaga kirishib, inson botinining

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

muqaddas va murakkab tabiatini ochishga xizmat qiladi. Navoiy ijodidagi "ko'ngul Ka'basi" talqini ham ko'ngilning ruhiy-ma'naviy qadrini yuksaltiruvchi obraz sifatida sharhlangan.

"Ko'ngul"ning ikkinchi muhim funksiyasi – mustaqil poetik subyekt sifatida namoyon bo'lishidir. G'azallarda lirik qahramon ko'pincha o'z ko'ngliga "ey ko'ngul" deya murojaat qiladi. Bunday murojaat natijasida bir shaxsning ichki kechinmasi ikki poetik subyekt o'rtasidagi dialog shakliga kiradi: bir tomonda oshiqning ongli "meni", ikkinchi tomonda esa uning ko'ngli turadi.

Gadoiyning:

Ey ko'ngul, dilbar xayoli chunki hamdamdur sanga,
Vodiyi hijron ichinda o'zga ne g'amdur sanga

baytida ko'ngul bevosita murojaat obyekti sifatida qatnashadi. Lirik qahramon o'z ko'ngliga tasalli beradi: hijron vodiysida yor xayoli hamdam ekan, boshqa g'amning ahamiyati yo'q. Muhimi, bu o'rinda shoir "men" emas, aynan "ko'ngul" bilan gaplashadi. Natijada ko'ngul ruhiy kechinmani boshdan kechiruvchi alohida shaxs sifatida jonlantiriladi.

Bu poetik hodisada tashxis san'ati yetakchi o'rin egallaydi. Ko'ngul inson singari sevadi, adashadi, iztirob chekadi, maslahat oladi va javobgarlikni o'z zimmasiga oladi. Shu sababli ko'ngulga murojaat mumtoz g'azalda oddiy ritorik usul emas, balki lirik qahramonning ichki ziddiyatlarini ifodalash vositasidir.

Alisher Navoiy g'azallarida ham bu holat juda ko'p uchraydi:

Ey ko'ngul, hijron kunidur, tortib afg'on yig'lagil...

deya boshlanuvchi g'azalda ko'ngul hijron azobini bevosita boshdan kechiruvchi subyektga aylanadi. G'azal davomida ko'z, bulut, sham', qadah kabi obrazlarga ham murojaat qilinadi va shu orqali lirik qahramonning iztirobi tashqi olamga yoyiladi. Demak, "ko'ngul" ana shu obrazlar tizimining markazida turib, ruhiy kechinma bilan tashqi poetik olam o'rtasida bog'lovchi vazifasini bajaradi.

Ko'ngulning yana bir semantik funksiyasi – ishqning faol subyekti bo'lishidir. Mumtoz g'azalda oshiqning ishqqa mubtalo bo'lishi ko'pincha uning ongli tanlovidan tashqarida kechadi. Bu holatda ayb yoki sabab "ko'ngul" zimmasiga yuklanadi. Navoiy:

Ey ko'ngul, tarki nasihat aylading, ovora bo'l...

deya ko'ngulni nasihatga quloq solmagan va shu sabab ishq balosiga duchor bo'lgan kuch sifatida tasvirlaydi. Ko'ngul bu yerda passiv kechinma makoni emas. U harakat qiladi, tanlaydi va qilgan tanlovining oqibatiga duch keladi.

Bu jihat mumtoz g'azalning ichki psixologizmini kuchaytiradi. Oshiq bir vaqtning o'zida ham sevuvchi, ham o'z sevgisini kuzatuvchi subyektga aylanadi. Ko'ngul esa uning boshqarib bo'lmaydigan ichki maylini ifodalaydi. Shu tariqa aql va ko'ngul, sabr va ishq, ixtiyor va beixtiyorlik singari qarama-qarshiliklar yuzaga keladi.

Bobur lirikasida "ko'ngul" obrazining yana bir muhim qirrasi – sirdosh va mahramlik funksiyasi ko'zga tashlanadi:

Jonimdin o'zga yoru vafodor topmadim,
Ko'nglumdin o'zga mahrami asror topmadim.

Bu baytda ko'ngul lirik qahramonning sirlarini biluvchi eng yaqin mahram sifatida talqin qilinadi. Tashqi olamda ishonchli suhbatdosh topilmagan vaziyatda insonning o'z ko'ngli uning yagona hamrohiga aylanadi. Keyingi baytlarda ko'ngulning "giriftor", "mubtalo" va "telba" sifatlarida namoyon bo'lishi esa uning ishq tufayli o'z holatini yo'qotgan poetik subyekt ekanini ko'rsatadi.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Gadoiy, Navoiy va Bobur g'azallarida kuzatilgan misollar "ko'ngul" obrazining bir necha semantik qiyofada amal qilishini ko'rsatadi. Birinchidan, u ruhiy makon bo'lib, lirik qahramonning ishqiy kechinmalari unda kechadi. Ikkinchidan, u mustaqil subyekt bo'lib, oshiq u bilan suhbatlashishi, unga nasihat qilishi yoki uni ayblashi mumkin. Uchinchidan, ko'ngul ishqning manzili va ayni paytda uning faol tashuvchisi hisoblanadi. To'rtinchidan, u sir saqlovchi mahram sifatida insonning eng ichki "men"ini ifodalaydi. Beshinchidan, tasavvufiy va orifona talqinlarda ko'ngulning ma'nosi yanada chuqurlashib, ma'naviy poklanish va ilohiy ma'rifat bilan bog'liq ruhiy markaz darajasiga ko'tariladi. Navoiy g'azallarining "ko'ngul falsafasi"ga bag'ishlangan zamonaviy tadqiqotlarda ham obrazning ishq, faqr va ruhiy yuksalish jarayonlari bilan bog'liq ramziy ma'nolari alohida qayd etiladi.

Shuningdek, "ko'ngul" obrazi boshqa poetik timsollar bilan muntazam semantik munosabatga kirishadi. "Ko'ngul – ko'z" juftligida ko'z yor husnini ko'ruvchi va ishqni ko'ngulga yetkazuvchi vosita bo'lsa, ko'ngul ushbu ta'sirni qabul qiluvchi markazdir. "Ko'ngul – aql" munosabatida esa biri ishq va beixtiyorlikni, ikkinchisi nazorat va mulohazani ifodalaydi. "Ko'ngul – jon" juftligida ko'ngul hissiy-ma'naviy mavjudlikni, jon esa inson hayotining o'zini bildiradi. Bunday semantik munosabatlar "ko'ngul"ning mumtoz g'azal obrazlar tizimidagi markaziy mavqeini belgilaydi.

Xulosa. Mumtoz g'azalda "ko'ngul" obrazini faqat "qalb", "dil" yoki "ruhiy kechinma" ma'nolari bilan cheklash uning poetik funksiyasini to'liq ochib bermaydi. Ko'ngul – mumtoz lirik qahramonning ichki "men"ini tashqi poetik obrazga aylantiruvchi murakkab semantik birlikdir.

Gadoiy she'riyatida u hijron yo'lidagi hamdam va oshiqning suhbatdoshi sifatida, Navoiy lirikasida ruhiy makon, ishq mulki, mustaqil harakat qiluvchi va hatto lirik qahramon bilan bahslashuvchi subyekt sifatida, Bobur g'azallarida esa sirlarni saqlovchi eng yaqin mahram sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan "ko'ngul" mumtoz g'azalning ruhiy-psixologik mazmunini bir markazga jamlovchi yetakchi poetik obrazlardan biridir.

Demak, "ko'ngul" obrazining semantik imkoniyatlari uning bir vaqtning o'zida ham makon, ham subyekt, ham ruhiy holat, ham ramz sifatida faoliyat ko'rsatishida namoyon bo'ladi. Aynan mana shu ko'pqatlamlilik mumtoz g'azalda inson ichki dunyosining nozik va murakkab holatlarini badiiy ifodalash imkonini kengaytirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Alisher Navoiy. Xazoyin ul-maoniy. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983.
2. Is'hoqov Yo. Navoiy poetikasi ("Xazoyin ul-maoniy" asosida). – Toshkent: Fan, 1983. – 165 b.
3. Komilov N. Tasavvuf. – Toshkent: Movarounnahr – O'zbekiston, 2009.
4. Komilov N. Ma'nolar olamiga safar: Alisher Navoiy g'azallariga sharhlar. – Toshkent: Tamaddun, 2012.
5. Gadoiy. Devon.
6. Zahiriddin Muhammad Bobur. Devon.
7. Ataniyazova M. Navoiy g'azallarida ko'ngul falsafasi // Science Time. – 2026.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.